

Research Paper

Islamic governance from the perspective of Ayatollah Naini

Mohammad Kazem Kaveh Pishghadam: Associate Professor, Political Science Department, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Hamid Reza Haghghat: Assistant Professor, Department of Political Science, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Mohammad Jalilfar*: Ph.D. student, Department of Political Science, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Received: 2023/04/06 **PP** 1- 16 **Accepted:** 2023/05/26

Abstract

In this research, the issue of political governance of the society from the point of view of an eastern thinker has been investigated by the discourse analysis method, in which the characteristics of a good government and a good ruler, as well as the characteristics of a wrong government and a cruel ruler, have been explored by Ayatollah Naini from the Eastern world. The aim of the research is to extract the important aspects of Islamic governance in Naini's works, so that the right way of ruling includes principles such as freedom, equality, non-violence, maintaining public rights, dealing with tyranny and peaceful change of rulers and power, in his famous message, namely, the punishment of the ulema and the reformation of the ulema. Attention and emphasis was placed and from the perspective of the connection between religion and custom, they discussed the correct way of interaction of rulers with the people, especially the supervision and control over the rulers and the mutual rights of the subjects and the ruler. In addition to helping to institutionalize constitutionalism in Iran, he was able to explain the Shia thought in governance and complete the first movement of Shia scholars in the absence of Imam Masoom to adapt the constitutional government to the holy Islamic law or the compatibility of customary laws with religious texts. This opinion is the most important influential scholar in the theoretical dimension for the compatibility of Islam with modern political concepts. Relying on the necessity of the existence of government in the society, Naini considers the stability of the world system and human life to be dependent on government and politics, so that the existence of a ruler in any society regardless of whether it is usurped, coercive, hereditary, council, personal or elective is an inevitable necessity to Religion, honor, religion and independence of the country should not be lost. He considered the external supervision to restrain and control the rulers as a substitute for the infallibility of imams, which include two elements of the constitution and the National Assembly as elements of the political structure of constitutionalism. This research concludes the existence of all the necessary elements for Islamic governance and the sufficiency of the necessary components for the correct interaction of the rulers with the subjects in the works of Ayatollah Naini.

Keywords: Islamic governance, Ayatollah Naini, tyranny, people.

Citation: Kaveh Pishghadam, M K., Haghghat, H R., Jalilfar, M.(2023). **Islamic governance from the perspective of Ayatollah Naini.** *Journal of Society and Politics*, Vol 1, No 1, Shiraz, PP 1-16.

* **Corresponding author:** Mohammad Jalilfar, **Email:** mohammad56top@gmail.com, **Tel:** +98 9171454233

Extended Abstract

Introduction

The political administration and its style in society have always faced challenges from both rulers and the people. At times, this political management has leaned towards tyranny and has failed to maintain a proper balance in power distribution across different sectors. Consequently, in such circumstances, the participatory role of the people has been established to such an extent that it can be said that democracy has governed society.

Despite progressive political ideas in the Middle East, exemplified by figures like Ayatollah Naini, a religious and political scholar of the time, the political governance of various societies has often been marked by extremes throughout history. Many rulers have held their subordinates in low regard, and as a result, most revolutions have arisen not only from economic and cultural disturbances but also from political stagnation within society. The presence of disturbances and backwardness in various economic, social, cultural, and political aspects of societies can be traced back to ineffective political management. Therefore, achieving balance and equilibrium in political governance can lead to prosperity in other areas of societal administration. Instead of embracing harmful extremist views that give rise to internal and external political challenges, it is better to establish stable political governance that draws inspiration from political-Islamic thoughts of thinkers like Naini. Such governance should consistently define the role of the people in controlling and monitoring the rulers while also allowing them to enjoy power. It should be emphasized that the relationship between the people and the government should be based on satisfaction, rather than allowing the distance between the people and the rulers to grow to the point of sparking a revolution. It appears that establishing a healthy two-way relationship between the government and the people will enhance the efficiency of political management and result in acceptable degrees of progress in various areas.

Methodology

This research utilizes a discourse analysis approach, which is also known as speech

analysis or speech act analysis in Persian. This method has gained popularity in interdisciplinary studies as a result of epistemological advancements in the social and human sciences, and it has been recognized as one of the qualitative methods employed in various fields, including sciences, social sciences, communication, and critical linguistics. Discourse refers to the use of language in communication, but it extends beyond the surface meaning of words. It encompasses the underlying factors such as time, place, social context, cultural influences, and political conditions that shape the meaning and interpretation of the discourse. In essence, discourse analysis seeks to uncover the implicit layers of meaning embedded within verbal communication.

Results and discussion

This research examines the political thoughts of an oriental man who has had a significant influence on the political governance of society. This individual possesses characteristics such as expertise in religious sciences, familiarity with customary laws and governance, public influence and acceptance, and written impact. In this study, Ayatollah Mirza Mohammad Hossein Naini is investigated and recognized as a prominent figure in the scientific, religious, and political realms. He has been able to extract the appropriate method of governance from the texts of Islamic law and compile governance principles for the eastern region, particularly for Muslims. Naini, the author of "Tanbiyyah-ul-Amah and Tanziyyah-ul-Mulleh," explains the relationship between constitutionalism, Islamic Sharia, and Shia principles in his book. He rejects tyranny, examines monarchy and its limitations, and addresses doubts and the legitimacy of intervention by representatives of the nation. This work served as a starting point for intellectual and political developments in Iran and had a significant impact on Shia clerics and political thought. Allameh Naini argues that government is necessary for the survival of society and can take the form of monarchy or a representative system. Additionally, the government has the responsibility of maintaining internal order and safeguarding

independence against foreign interference. In Islam, preserving the Islamic system and national independence is one of the government's duties. Naini believes that in order to preserve honor and ethnic identity, each region should establish its own form of government. The implementation of governance is determined by the means of acquiring power, and there is no third option. Attaining access to the infallible Imam is impossible; therefore, even though the Sultan may resemble Anoushirvan and Bouzarjamehr, they do not possess the power of infallibility. Instead, external oversight by representatives of the people and elected observers of the nation is necessary, along with public participation and prevention of government officials' abuse of power. These observers should draft the constitution and establish the National Assembly. The constitution must guarantee the limitation of the ruler's power, the freedom of the nation, and the rights of the people. Failure to comply with the constitution results in

consequences such as removal from office and punishment for treason. The implementation of the constitution is akin to applying practical guidelines in the realm of politics and public order.

Conclusion

In this research, Naini is examined as one of the prominent thinkers of the Islamic government. He explains the principles of the Shiite government in the book "Tanbihalama wa Tanzihalmulah." Naini limits himself to the use of customary laws based on religious texts and emphasizes representative government based on the constitution. He believes that the government should be under the supervision of the people, and a National Assembly should be formed for comprehensive oversight and accountability. Naini also emphasizes the importance of freedom, equality, and the rights of the people. His research in the field of Islamic governance has had a significant impact and has influenced Shiite thinkers and scholars.

مقاله پژوهشی

حکمرانی اسلامی از نگاه آیت‌الله نائینی

محمد کاظم کاوه پیشقدم: دانشیار گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

حمیدرضا حقیقت: استادیار گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

محمد جلیل‌فر: دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۷ صص ۱۸-۱ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۵

چکیده

در این پژوهش موضوع حاکمیت سیاسی جامعه از نگاه یک اندیشمند شرقی به روش تحلیل گفتمان مورد بررسی واقع شده که در آن ویژگی‌های یک حاکمیت درست و فرمانروای خوب و نیز ویژگی‌های یک حاکمیت نادرست و فرمانروای ظالم، توسط آیت‌الله نائینی از جهان شرق مورد کنکاش قرار گرفته است. هدف پژوهش، استخراج جنبه‌های مهم حکمرانی اسلامی در آثار نائینی بوده بطوری که شیوه درست فرمانروایی مشتمل بر اصولی مانند آزادی، برابری، عدم خشونت، حفظ حقوق عامه، مقابله با استبداد و تغییر مسالمت‌آمیز حاکمان و قدرت، در رساله معروف وی یعنی تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله مورد توجه و تأکید قرار گرفته و از منظر پیوستگی دین و عرف به نحوه تعامل صحیح فرمانروایان با مردم بویژه نظارت و کنترل بر حاکمان و حقوق متقابل رعیت و حاکم پرداختند. وی علاوه بر کمک به نهادینه کردن مشروطیت در ایران، توانست اندیشه شیعه را در حکومتداری تبیین کرده و اولین حرکت علمای شیعه در غیاب امام معصوم مبنی بر تطبیق حکومت مشروطه با شرع مقدس اسلام یا سازگاری قوانین عرفی با متون دینی را به سرانجام برساند و از این نظر مهمترین عالم تأثیرگذار در بعد نظری برای سازگاری اسلام با مفاهیم مدرن سیاسی است. نائینی با تکیه بر ضرورت وجود حکومت در جامعه، پایداری نظام جهان و زندگی بشر را وابسته به حکومت و سیاست دانسته بطوریکه وجود حاکم در هر جامعه‌ای فارغ از غصبی، قهری، ارثی، شورایی، شخصی و یا انتخابی بودن آن را ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌داند تا دین، شرف، مذهب و استقلال کشور از بین نرود. او نظارت بیرونی را برای مهار و کنترل فرمانروایان، جایگزین عصمت امامان دانسته که شامل دو عنصر قانون اساسی و مجلس شورای ملی بعنوان عناصری از ساختار سیاسی مشروطیت می‌باشند. این پژوهش وجود همه عناصر لازم برای حکمرانی اسلامی و کفایت مؤلفه‌های ضروری جهت تعامل درست حاکمان با رعیت را در آثار آیت‌الله نائینی نتیجه می‌گیرد.

واژه‌های کلیدی: حکمرانی اسلامی، آیت‌الله نائینی، استبداد، مردم

استاد: کاوه پیشقدم، محمد کاظم؛ حقیقت، حمیدرضا؛ جلیل‌فر، محمد. (۱۴۰۲). حکمرانی اسلامی از نگاه آیت‌الله نائینی. فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۱، شماره ۱، شیراز، صص ۱-۱۶.

مقدمه

اداره سیاسی جامعه و شیوه آن همواره بین حاکمان و مردم مورد چالش بوده است. این مدیریت سیاسی، زمانی به سمت استبداد جهت‌گیری کرده و زمانی دیگر از حد تعادل فراتر نرفته بطوری‌که قدرت در بخش‌های مختلف توزیع شده است. لذا در چنین شرایطی نقش مشارکتی مردم محرز گشته بصورتی که می‌توان گفت دموکراسی بر جامعه حاکم شده است. با وجود اندیشه‌های سیاسی مترقی در مشرق زمین مانند آیت‌الله نائینی عالم دینی و سیاسی زمانه، حاکمیت سیاسی جوامع گوناگون در مقاطع زیادی از تاریخ با افراط همراه بوده و بیشتر حاکمان نگاه نازلی نسبت به زیردستان داشته بطوری‌که عمده انقلاب‌ها، علاوه بر نابسامانی‌های اقتصادی و فرهنگی، ناشی از انسداد سیاسی در جامعه بوده است. وجود نابسامانی‌ها و عقب ماندگی‌ها در عرصه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جوامع، ریشه در مدیریت سیاسی ناکارآمد داشته بطوریکه تعادل و توازن در حکمرانی سیاسی می‌تواند موجب رونق در سایر ابعاد مدیریتی جامعه شود و به جای بهره‌گیری از نگاه‌های افراطی آسیب‌زا که منجر به چالش‌های سیاسی داخلی و خارجی می‌شود، بهتر است با الهام از اندیشه‌های سیاسی-اسلامی اندیشمندی‌ها مانند نائینی، یک حاکمیت سیاسی اثبات و به دور از چالش‌های اساسی برقرار نموده که همواره نقش مردم در کنترل و نظارت بر حاکمان و بهره‌مندی از قدرت، تعریف شده و مشخص باشد بگونه‌ای که در حاکمیت سیاسی بوجود آمده، رابطه مردم و حاکمیت بر پاشنه رضایت بچرخد نه اینکه با افزایش عمر حکومت، فاصله مردم و حاکمان آنقدر زیاد شده تا منجر به انقلاب شود. بنظر می‌رسد در صورت وجود ارتباط سالم دوسویه بین حاکمیت و مردم، کارآمدی مدیریت سیاسی محقق شده و عرصه‌های گوناگون یک جامعه به درجه‌ای مقبول از ترقی و پیشرفت دست خواهند یافت.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

در مورد موضوع حکمرانی اسلامی تاکنون پژوهش‌های زیادی صورت گرفته که عمده آن‌ها به تبیین حکومت اسلامی از نظر علما و فقها در زمان‌های گوناگون پرداختند. در میان پژوهش‌های انجام شده در باره حکمرانی اسلامی، می‌توان به سه مورد که بیشترین نزدیکی به مقاله حاضر را دارند اشاره کرد:

میرزایی (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «نوع حکومت از دیدگاه علامه نائینی» توضیح می‌دهد اولین مسأله‌ای که نائینی به آن می‌پردازد، مسئله غصبی بودن حکومت غیرمعصوم است. او با استناد به مبانی فقهی می‌گوید هر حکومتی سه نوع حق را غصب می‌کند: ۱- غصبی که نسبت به حضرت باری تعالی صورت می‌گیرد، زیرا حکومت و ولایت که حاکم، سلطان یا پادشاه، آن را از آن خود می‌سازد شأن حضرت باری تعالی است. ۲- غصب نسبت به ساحت مقدس امام معصوم (ع)، از نظر شیعه حکومت زمانی مشروعیت پیدا می‌کند که امام معصوم (ع) یا فردی منصوب از ناحیه ایشان در رأس آن قرار گیرند. از آنجایی که پادشاه نه معصوم است و نه منتسب به او، بنابراین حکومت استبدادی نسبت به مقام عصمت نیز غاصب است. ۳- و بالاخره غصب سوم آن است که حکومت (چنانچه استبدادی باشد)، با ظلم و تعدی به مردم، حقوق آنان را نیز غصب می‌کند (Naini, 1985: 66).

او در این مقاله استدلال می‌کند از نظر نائینی حکومت استبدادی با توجه به اینکه هر سه حق را غصب می‌کند، فسادش بیشتر است اما حکومت مشروطه به دلیل آنکه تنها حق معصوم را غصب می‌کند، فسادش کمتر است. بنابراین نائینی استدلال می‌کند که شیعه کامل‌ترین شیوه حکومتی را به جامعه بشری عرضه داشته است. وی نظام ایده‌آل و مشروع را حکومت امام معصوم (ع) و در دوره غیبت در صورت امکان، ولایت نواب حضرت ولی عصر (عج) یعنی مجتهدین و فقیهان می‌داند. در غیر این صورت نظام مشروطه را نه به علت آنکه نظامی فی‌الفسه یک شکل ایده‌آل حکومتی است، بلکه به سبب آنکه دارای شباهت فراوانی با اسلام است، به اذن فقیهان مشروع به حساب می‌آورد (Mirzai, 2008: 205).

وی در این مقاله می‌افزاید نائینی یکی از معدود عالمان شیعه بود که برای نخستین بار به فلسفه سیاسی، حاکمیت و حکومت در یک چارچوب فقهی پرداخت. او با الهام و تأثیر از آرای جدید سیاسی تلاش نمود میان مبانی اندیشه سیاسی کلاسیک شیعه و معرفت جدید سیاسی نوعی همسازی برقرار نماید. البته این تلاش منحصر به نائینی نبود، اما جامع‌ترین تلاش را در ارتباط با فهم مسائل جدید و تطبیق آن‌ها با مبانی اسلامی را او به عمل آورد و سعی کرد میان اندیشه سنتی با آرای جدید در خصوص قانونگذاری، آزادی و مشروعیت پیوندی برقرار نماید (Mirzai, 2008: 210).

ایزدی اودلو (۱۳۸۳) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی حکومت مشروطه از نگاه آیت‌الله نائینی» خلاصه عقاید نائینی را اینگونه بیان می‌کند که بهترین وسیله برای رسیدن به حکومت عادل و پاسدار منافع ملت آن است که شخص والی و حاکم دارای عصمت نفسانی باشد تا فقط اراده خداوند بر او حکومت کند. تا زمانی که این شکل حکومت تحقق نیافته است، حکومت افراد عادل را باید برقرار کرد ولی چون این هر دو حالت

عمومیت ندارد و از اراده افراد خارج است، باید در تشکیل هر حکومتی دو اصل را رعایت کرد تا از کمال مطلوب دور نیفتد: نخست آن که قوانینی وضع شود که حدود استیلا و تکالیف حاکم و همچنین حقوق و آزادی ملت را موافق مقتضیات مذهب معین کند به نحوی که نقض مقررات این قوانین در حکم خیانت در امانت تلقی شود. دوم آن که هیئتی مرکب از عقلا و دانایان مملکت و خیرخواهان ملت که به حقوق مشترکه بین‌الملل خبیر و به وظایف و مقتضیات سیاست عصر آگاه باشند، برای نظارت در اجرای قوانین تشکیل شود و این هیئت همان مجلس نمایندگان ملت است. همه افراد مجریه باید در تحت نظارت و مسئول در برابر مجلس و اعضای خود مجلس در تحت نظارت و مسئول در پیشگاه ملت باشند (Enayat, 1999: 142-143).

وی در ادامه استدلال می‌کند که نائینی در میان علمای نواندیش دینی، تنها کسی بود که از نظر تئوریک، استوارترین و مستدل‌ترین رساله سیاسی را در حمایت از مشروطه خواهی نگاشته است و کتاب «تنبیه الامه» وی حاصل تلاشی است که از سوی این فقیه برجسته برای مشروعیت دادن به آرمان‌های مشروطه صورت گرفته است. نائینی در این رساله می‌کوشد تا اثبات کند مبانی مشروطه مثل آزادی، مساوات، پارلمان و تفکیک قوا در بطن شریعت اسلامی وجود دارد. همچنین استقرار استبداد را ناشی از عدم آگاهی مردم نسبت به حقوق خویش دانسته و عدم نظارت آن‌ها را بر عملکرد حکومت، اساس برپایی استبداد می‌داند. بطور کلی این عالم مشروطه‌خواه و آزاداندیش شیعی از نگارش کتابش، دو هدف اساسی را دنبال می‌کرد: نخست اینکه مردم را نسبت به حقوق و ارزش‌های خود که سال‌ها توسط حاکمان مستبد از آن‌ها سلب شده بود، آگاه سازد. دوم سعی داشت دامن شریعت مقدس اسلام را از لکه ننگی که بر اثر بی‌اطلاعی و یا بخاطر اغراقی و منافع شخصی به آن نسبت داده می‌شود و به غلط اسلام را مخالف حقوق مردم و طرفدار استبداد معرفی می‌کرد، پاک نماید (Ezadi, 2004: 173).

نائینی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «منشور حکومت از دیدگاه آیت‌الله نائینی» توضیح می‌دهد که از نظر نائینی در شریعت مطهره، حفظ دین اسلام از مهمترین تکالیف و سلطنت اسلامی از وظایف و شؤون امامت است (Naini, 2006: 140).

مواد و روش تحقیق

در این پژوهش از رهیافت تحلیل گفتمان استفاده شده است. این روش که در زبان فارسی به سخن‌کاوی، تحلیل کلام و تحلیل گفتار نیز ترجمه شده است، یک گرایش مطالعاتی بین‌رشته‌ای است که در پی تحولات معرفتی در علوم اجتماعی و انسانی ظهور کرد و به دلیل بین رشته‌ای بودن به زودی بعنوان یکی از روش‌های کیفی در حوزه‌های مختلف علوم سیاسی، علوم اجتماعی، ارتباطات و زبان‌شناسی انتقادی قرار گرفت. گفتمان، شکلی از کاربرد گفتگو است، اما به صورتی کلی‌تر بدین معنا که در گفتمان تنها معنای ظاهری مطرح شده در گفتگو نقش ندارد بلکه شرایط زمانی، مکانی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی را به صورت پنهان با خود در بر دارد.

در نظر فوکو، گفتمان‌ها در باره موضوعات صحبت نمی‌کنند و هویت موضوعات را تعیین نمی‌کنند بلکه سازنده موضوعات‌اند و در فرآیند این سازندگی مداخله خود را پنهان می‌کنند. گفتمان روشن می‌سازد چه کسی در چه زمانی و با چه آمریتی صحبت می‌کند. در نگاه نخست شاید تحلیل گفتمان، همان تحلیل متن یا نوشتار یا تحلیل گفتار به نظر آید، اما واقعیت این است که تحلیل گفتمان چیزی بیش از آرای هارولد لاسول در باره تحلیل فرستنده، تحلیل پیام، تحلیل وسیله و تحلیل گیرنده است. به اعتقاد برخی، تحلیل گفتمان شامل تحلیل ساختار زبان گفتاری مانند گفت‌وگوها، مصاحبه‌ها و سخنرانی‌ها - و تحلیل متن شامل تحلیل ساختار زبان نوشتاری - مانند مقاله‌ها، داستان‌ها، گزارش‌ها و غیره می‌شود. آن‌ها معتقد بودند که تحلیل گفتمان بیشتر به کارکرد یا ساختار جمله و کشف و توصیف روابط آن می‌پردازد. به عبارت دیگر تحلیل گفتمان عبارت است از شناخت رابطه جمله‌ها با یکدیگر و نگرستن به کل آن چیزی که نتیجه این روابط است. در تحلیل گفتمان، برخلاف تحلیل‌های سنتی زبان‌شناسانه، دیگر صرفاً با عناصر نحوی و لغوی تشکیل‌دهنده جمله بعنوان عمده‌ترین مبنای تشریح معنا سروکار نداریم، بلکه فراتر از آن به عوامل بیرون از متن، یعنی بافت موقعیتی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، ارتباطی و غیره سروکار داریم. تحلیل گفتمان، روشی نوین برای پژوهش در متن‌های ارتباطی است که برای شناخت پیام و معنی به کار رفته در پیام‌های ارتباطی کاربرد یافته است. این روش در آغاز تا حد زیادی وامدار زبان‌شناسی بوده است. بسیاری از زبان‌شناسان هم به این قول مالدینوفسکی استناد می‌کنند که می‌گوید: مفهوم و معنی در دل کلمات نهفته نیست، بلکه معنی در اوضاع و احوال اجتماعی، وضع ادای کلمات، ساختمان جمله، اثر کلمات مجاور بر یکدیگر و ده‌ها عامل دیگر مبتنی می‌باشد. به این ترتیب «معنی» در کنه «شرایط اجتماعی» قرار دارد که هر پیام با توجه به وضع فرستنده و گیرنده دستخوش دگرگونی می‌شود. از این منظر معنی‌شناسی را مطالعه «معنی» دانسته‌اند به مفهوم مصداقی که در جهان خارج وجود دارد یا مبتنی بر مصداق‌ها به شکل نوعی تصویر در ذهن گوینده است و تحلیل گفتمان به معنی تجزیه و تحلیل کلام به مطالعه رابطه میان صورت و نقش در ارتباط کلامی می‌پردازد (Emami, n d).

بحث و ارائه یافته‌ها

شخصیت چند بعدی آیت‌الله نائینی

در این پژوهش، بررسی اندیشه‌های سیاسی یک انسان شرقی، در زمینه حاکمیت سیاسی جامعه مد نظر است که دارای ویژگی‌هایی مانند تسلط در علوم دینی، آشنا به قوانین عرفی و حکومت داری، دارای نفوذ و مقبولیت عامه و در نهایت داشتن اثر مکتوب و تأثیرگذار باشد. پس از بررسی و اعتبارسنجی آثار اندیشمندان و شخصیت‌های علمی، دینی و سیاسی که بر شیوه فرمانروایی حاکمان و بیداری مردم تأثیر گذاشته باشد، به شخصیت وزینی مانند آیه‌الله میرزا محمدحسین نائینی برخوردیم که توانست شیوه درست حکومتداری را از متون شرع مقدس اسلام استخراج نموده و در مقایسه با اندیشمندان غربی، قوانین حکومتداری برای مشرق زمین بویژه مسلمانان تدوین نماید.

آیه‌الله میرزا محمدحسین غروی نائینی از علمای به نام شیعه در سال ۱۲۷۶ ه. ق در خانواده‌ای روحانی در شهر نائین، از توابع اصفهان دیده به جهان گشود. پدرش شیخ عبدالرحیم و قبل از وی جدش شیخ محمدسعید، هر دو شیخ‌الاسلام اصفهان بودند که از سوی سلطان وقت به این منصب نائل شدند. نائینی تحصیل علم و دانش را از سنین کودکی در زادگاهش آغاز کرد و پس از طی مقدمات در سن ۱۷ سالگی عازم اصفهان شد و در محضر علمای این شهر همچون شیخ محمدباقر اصفهانی، میرزا ابوالمعالی کلباسی، میرزا محمدحسن هزارجریبی و جهانگیرخان قشقایی تحصیلاتش را در رشته‌های مختلف فقه، اصول، کلام و حکمت دنبال کرد. علاوه بر دروس متداول حوزه، برای آشنایی با ادبیات فارسی و عربی و دانش ریاضی نیز تلاش وافر نمود (Naini, 2003: 11-12).

نائینی در سال ۱۳۰۳ ه. ق راهی عراق شد تا از محضر اساتید برجسته آن دوران، کسب فیض نماید. در سامرا رحل اقامت گزید و از شاگردان برجسته میرزای شیرازی و در اواخر عمر شریف او، کاتب و محرر او شد. او را از جمله مشاوران میرزای شیرازی در ماجرای نهضت تنباکو شمرده‌اند، به طوری که به درخواست میرزا، او و بقیه شاگردان صورت تلگرافی را برای ارسال نزد ناصرالدین شاه تهیه و به محضر استاد بردند. پس از وفات میرزای شیرازی در سال ۱۳۱۲ ه. ق، مدتی در محضر سید محمد فشارکی به تحصیل پرداخت، ولی به علل گوناگون و از آن جمله تلاش دولت عثمانی مبنی بر جلوگیری از تمرکز قدرت در سامرا، شاگردان برجسته میرزا همچون: میرزا محمدتقی شیرازی، سید اسماعیل صدرعاملی، سید محمد فشارکی و میرزای نائینی پراکنده شدند. نائینی در سال ۱۳۱۴ راهی نجف اشرف گردید و در درس آخوند ملا محمدکاظم خراسانی حاضر و از خواص آن بزرگوار و اصحاب مجلس استفتای او شد. سال‌ها در کنار خراسانی به فعالیت علمی و سیاسی مشغول بود (Naini, 2003: 12).

علاقه نائینی به دروس حوزه و شیفتگی وی در علم و دانش، خیلی زود او را در زمره شاگردان برجسته علما و صاحب‌نظران وقت قرار داد بطوریکه منزلت علمی ایشان باعث گردید شخصیت‌های بزرگی از وی تجلیل نموده و محضر درس او در نجف اشرف مورد توجه علاقمندان علوم دینی و سایر علوم واقع شود و بزرگانی که هر کدام بعدها مرجع تقلیدی بزرگ بوده در محضر نائینی تلمذ کرده‌اند.

نائینی با آنکه استادش در قید حیات بود، تدریس رسمی آغاز کرد و شیفتگان علم و دانش را بر گرد وجود خویش جمع نمود، او در طی این مدت طولانی، با تلاش و کوشش فراوان توانست به مدارج عالی علمی و معنوی در رشته‌های مختلف فقه، اصول، کلام، حکمت، ریاضی، اخلاق و عرفان دست یابد. در عین حال تبحر او در اصول فقه سبب شد که به «مجدد علم اصول» شهرت یابد. حوزه درس اصول او به لحاظ موشکافی‌های دقیق و غموض تحقیقاتش، امتیاز خاصی پیدا کرد بطوریکه افراد مبتدی و متوسط در آن شرکت نداشته و تنها صاحب‌نظران در آن حضور می‌یافتند. توانایی و مهارت او در تدریس و شاگردپروری سبب شد که بتواند شاگردان برجسته متعددی را تربیت نماید. محضر درس او را از بزرگترین مجالس درس و بحث در نجف اشرف شمرده‌اند. سیدحسن بجنوردی، شیخ محمدعلی کاظمی خراسانی، شیخ موسی خوانساری نجفی، شیخ محمدتقی آملی، سیدابو القاسم خوئی، شیخ احمد کاشف‌الغطاء، شیخ محمدحسین کاشف‌الغطاء، سیدجمال گلپایگانی، سید محمود شاهرودی، سیدمحسن حکیم، علامه طباطبائی، شیخ عبدالحسین حلی و سیدمحمدهادی میلانی از جمله شاگردان برجسته او بودند. او به گفته خودش از دو تن از فقه‌های مشهور، حاج میرزا حسین طهرانی نجفی فرزند مرحوم میرزاخلیل و شیخ محمد طه نجف اجازه نقل روایت داشت (Naini, 2003: 13).

شخصیت معنوی نائینی به گونه‌ای بود که اطرافیان و مریدان، او را اهل تقوا و وارستگی و بی‌اعتنا به منافع دنیوی می‌دانستند. او در عین دارا بودن مقام بالای علمی و معنوی، مهربان و متواضع بوده و از خودبینی و هوای نفسانی، بسیار فاصله داشتند. مقام فقاقت او در حوزه نجف مورد توجه خواص قرار داشت و همین امر سبب شد که پس از وفات میرزا محمدتقی شیرازی و شیخ الشریعه اصفهانی، مرجعیت شیعه بر عهده او و عالم مشهور معاصرش سید ابوالحسن اصفهانی نهاده شود. میرزای نائینی علاوه بر موقعیت علمی، از مقام و منزلت معنوی نیز برخوردار بود. شیخ آقا بزرگ طهرانی او را ورع، پرهیزکار، صالح و بی‌اعتنا به زخارف دنیا و بی‌توجه به ریاست و مقام معرفی کرده، بطوریکه هرگاه به نماز می‌ایستاد، بدنش از خوف پروردگار میلرزید و اشک دیدگانش بر محاسنش جاری می‌شد. تقریباً همه شاگردانش که در باره او

سخن گفته‌اند او را به تقوا و وارستگی، صفای باطن، عاری از هوا و خودبینی، خوشرویی و مهربانی، تواضع و فروتنی ستوده‌اند. انس با معنویات، تهجد و دعا و تضرع در پیشگاه پروردگار، در زندگی نائینی از دوران نوجوانی و جوانی آغاز شد (Naini, 2003: 14).

اثرگذاری نائینی در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی تا حدی است که در نهضت تحریم تنباکو توسط میرزای شیرازی در کنار وی بود. وی همچنین در نهضت اسلامی ملت عراق و نهضت مشروطه ایران، همراه سایر علما مردم را رهبری می‌کردند بطوریکه با تألیف و انتشار اثر فاخرش یعنی تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله بعنوان پشتوانه نظری مشروطیت، نقش مهمی در نهادینه کردن نهضت مشروطه ایران ایفا کردند. در نهضت تنباکو در کنار میرزای شیرازی، در نهضت مشروطه در کنار آخوند خراسانی، در جهاد بر ضد بیگانگان در کنار عبدالله مازندرانی و در نهضت اسلامی ملت عراق، همگام با سید ابوالحسن اصفهانی بود. پس از اعلان مشروطیت در ایران، او را بزرگترین حامیان مشروطه شمرده اند که با تألیف کتاب مشهور و ارزنده تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله، که مورد تأیید رهبران مشروطه آخوند ملا محمدکاظم خراسانی و ملا عبدالله مازندرانی قرار گرفت، سهم وافری در این نهضت ایفا کرد (Naini, 2003: 16).

تألیف این اثر در شرایط دشوار آن روز از یک سو در میان مسلمانان پشتوانه‌ای نظری برای مشروطه بشمار می‌آمد، به گونه‌ای که شخصیتی چون شهید مرتضی مطهری فارغ از ماجرای مشروطه در باره جایگاه این اثر می‌نویسد: انصاف این است که تفسیر دقیق از توحید عملی اجتماعی و سیاسی اسلام را هیچکس به خوبی علامه بزرگ و مجتهد سترگ میرزا محمدحسین نائینی قدس سره توأم با استدلال‌ها و استشهاد های متقن از قرآن و نهج البلاغه در کتاب ذی قیمت تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله بیان نکرده‌است (Motahari, 1986: 42).

در ایران دوران مشروطه، منتقدانی وجود داشت که مخالف ورود هر گونه مفاهیم مدرن سیاسی مانند پارلمان بودند و استدلال آن‌ها عدم سازگاری چنین مفاهیمی با قوانین شرع و اسلام بود. نائینی بر اساس قواعد و سنت‌های اسلام، بین امور شرعی و قوانین عرفی سازگاری ایجاد نموده و نشان داد این مفاهیم مدرن سیاسی در حقیقت اسلام وجود داشته‌اند بطوریکه پارلمان یا همان هیئت مبعوثان ملت را بعنوان یکی از ارکان نهضت مشروطیت به حساب می‌آورد که در زمان غیبت امام معصوم، جایگزین عصمت امام شده است.

مهمترین عامل تأثیرگذار در بعد نظری برای سازگاری اسلام با مفاهیم مدرن، میرزای نائینی است. ایشان برای نشان دادن عدم تخالف بین شرع و امور عرفی تلاش بسیاری انجام داد. به اعتقاد نائینی اگرچه مشروطیت و پارلمان غایت مطلوب نیست ولی چیزی است که در حقیقت اسلام وجود داشته‌است، ولی بر اثر جهالت و انحطاط مسلمانان مهجور مانده و دیگران با استفاده از آن پیشرفت کرده‌اند و اینک در پرتو تحول فکری و بیداری مسلمانان، به خودشان باز می‌گردد. «هذه بضاعتنا ردت الینا» (Naini, 1955: 60) البته آنچه نائینی به تبیین و توصیف آن می‌پردازد و بر اساس قواعد اصولی و سنت‌های اسلامی از آن دفاع می‌کند، دارای تفاوت‌هایی با پارلمان مورد نظر در اندیشه پارلمانتاریسم است. نائینی در بیان جایگاه پارلمان، که از آن با عنوان هیئت مبعوثان ملت یا مجلس شورا یاد می‌کند، پارلمان را رکن دوم مشروطیت معرفی می‌کند که در عصر غیبت امام معصوم (ع) جایگزین قوه عاصمه عصمت امام شده‌است و وظیفه قانونگذاری و نظارت بر اعمال حکومت را بر عهده دارد. او همان دو کارویژه مجلس مدرن، یعنی قانونگذاری و نظارت بر حسن اجرای قوانین را برای مجلس بر می‌شمارد. (Shiroodi, 2013: 54)

رساله تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله

نائینی در طول عمر هشتاد ساله خود آثار زیادی بجای گذاشت که برخی به قلم او و برخی دیگر محصول سال‌ها تدریس اوست که توسط شاگردانش جمع‌آوری و به رشته تحریر درآمده‌اند. در میان آن‌ها یک اثر سیاسی - اجتماعی به نام تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله باعث شهرت سیاسی - اجتماعی او شده که با ادبیات فقهی نگاشته و در عصر مشروطه منبعی جهت استناد قوانین شرعی و عرفی مشروطیت و حکومت مشروطه به شمار می‌رفت. در میان آثار یاد شده، مهمترین اثر میرزای نائینی که شهرت اجتماعی - سیاسی او مرهون آن است، رساله تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله است. این اثر به زبان فارسی ولی با قلمی فقیهانه و عالمانه نگاشته شده‌است. با توجه به اشتهار این اثر و شواهد فراوانی که بر تألیف آن توسط علامه نائینی وجود دارد، اظهار تردید برخی در این زمینه بی‌اساس بوده و مسأله روشنتر از آن است که نیازمند ذکر شواهد باشد. بسیاری از شاگردان نائینی که در باره استاد سخن گفته‌اند از تألیف این اثر در عصر مشروطه ذکری به میان آورده‌اند. (Naini, 2003: 20)

علاوه بر کمک به نهادینه کردن مشروطیت در ایران، کتاب تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله توانست اندیشه شیعه را در حکومتداری تبیین کند بویژه آنکه اولین حرکت علمای شیعه در غیاب امام معصوم تلقی شده که توانسته است حکومت مشروطه را با شرع مقدس اسلام تطبیق دهد و از این جهت تحولی در اندیشه روحانیون بعد از خود، مانند آیت‌الله طالقانی که یک روحانی مبارز در ایران بود، ایجاد کند. کتاب تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله میرزا محمدحسین نائینی از زمره آثار پراهمیتی است که اندیشه سیاسی شیعه در ارتباط با حکومت را تبیین می‌کند. این اثر، که عنوان مانیفست مشروطیت نیز بر آن اطلاق می‌شود، در اثبات سازگاری اصول مشروطیت با مبانی اسلام و خصوصاً مذهب شیعه نگاشته شده‌است. با فضایی که بر تفکر سیاسی شیعه در طول تاریخ حاکم بوده، یعنی عدم حکومتداری در غیاب امام زمان، این اولین تلاش علمای تشیع در

حوزه نظریه پردازی سیاسی در دوران جدید محسوب می‌گردد. این کتاب که پاسخی است به کسانی که از منظر دینی با مشروعیت مخالفت می‌کردند، در رد استبداد و نفی آن نوشته شده است. در این اثر تأکید بر آزادی ملت در اعتراض به استبداد و به منظور احقاق حق مردم در راستای حکومت مشروعیت و تطابق این نوع حکومت با شرع اسلامی است. کتاب فوق بابی فراروی روحانیت بعد از خود باز نمود که اثر آن بر اندیشه‌ها و آراء روحانیان غیر قابل انکار است. سید محمود طالقانی روحانی مبارز و عضو مؤسس نهضت آزادی یکی از این افراد است. وی از جمله کسانی است که استبداد را نفی و آزادی را ستایش می‌کند. آیت‌الله طالقانی در سال ۱۳۳۴ش برای توضیح اندیشه سیاسی اسلام در زمینه حکومت و چگونگی اداره آن، کتاب نائینی را که نقطه آغاز تحول و تکاپوی فکری در ارتباط با این امر بود، مورد مطالعه و بررسی قرار داد و با مقدمه و توضیحاتی آن را به چاپ رساند. (Khosravizadrh & Sohrabi, 2010: 157) برخی تنها اثر سیاسی نائینی را همین کتاب تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله می‌دانند که شامل پنج فصل: اصل سلطنت، محدودیت سلطنت، مشروعیت، پاسخ به برخی شبهات و تردیدها و مشروعیت دخالت نمایندگان مجلس شورا یا مبعوثان ملت می‌باشد. کتاب تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله، تنها اثر سیاسی آیت‌الله محمدحسین نائینی است. نائینی در نگارش این کتاب به پنج فصل حقیقت سلطنت، تحدید آن، مشروعیت، پاسخ به شبهات و بیان صحت و مشروعیت مداخله مبعوثان ملت پرداخته و پیش از آن، در مقدمه‌ای مفصل، انواع سلطنت، مجلس، آزادی و مساوات را بررسی کرده است (Shiroodi, 2013: 38).

کتاب تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله در زمانی طرح گردید که موافقان و مخالفان بر سر مشروطه، ستیزی جدی داشته‌اند. این کتاب ابتدا در عراق و یکسال بعد در ایران به چاپ رسید و از آنجایی که در این کتاب از استبداد به عنوان شجره خبیثه یا دودمان ناپاک یاد می‌شود، در دوران فراگیر شدن استبداد در ایران، آیت‌الله طالقانی در اعتراض به حاکمیت استبداد، آن را با دیباچه‌ای برای سومین بار به چاپ رساندند.

تنبیه‌الامه در ربیع الاول سال ۱۳۲۷ قمری (۱۹۰۹ میلادی) نوشته شد؛ یعنی حدود ۱۰ ماه پس از الغای ناپایدار مشروطیت و بستن مجلس (۲۳ جمادی الاولی ۱۳۲۶ ق، ۱۹۰۸ م) و ۴ ماه پیش از فتح تهران و بازگشت مشروطه (۲۶ جمادی الاولی ۱۳۲۷، ۱۹۰۹ م). چاپ نخستین کتاب به سال ۱۳۲۷ ق. در چاپخانه ولایت بغداد انجام شد. یک سال بعد چاپ سنگی آن در ایران بیرون آمد. سومین بار، در سال ۱۳۳۴ خورشیدی در تهران به چاپ سپرده شد. ویژگی این چاپ آن است که چکیده مطالب کتاب، دیباچه و یادداشت‌های روشنگرانه آیت‌الله سید محمود طالقانی(ره) را به همراه دارد. این نسخه برتر، پیاپی چاپ شده است. از جمله چاپ هشتم در سال ۱۳۶۱ و برای نهمین بار در سال ۱۳۷۸. کتاب برای پژوهندگان غیر ایرانی نیز شناخته شده است. مثلاً توفیق السیف از نویسندگان عرب، فقه سیاسی شیعی در عصر غیبت را بر اساس رساله تنبیه‌الامه تدوین و عرضه کرده است. این اثر با عنوان «استبداد ستیزی» ترجمه و در اختیار فارسی زبانان قرار دارد. گذشته از خصوصیات کتاب تنبیه‌الامه و روح زمانه، آنچه در شهرت آن و نامدارتر شدن نگارنده‌اش سخت مؤثر افتاد، تقریباً دو مجتهد مشهور زمان، آخوند خراسانی و مازندرانی بود. آن دو مرجع سترگ در نامه‌های هواخواهانه خود که در آغاز تنبیه‌الامه آورده شده است، خامه و آرای نائینی را ستودند و این دو شهادت، شاهد آن است که تنبیه‌الامه تجلی‌گاه آرمان عالمان مشروطه ورز است و نائینی در آنچه نوشته بی‌یاور نیست (Nouri, 2003: 33).

در واکنش به نوشته‌هایی بر ضد مشروطه که بوسیله شعبه استبداد دینی یا همان علمای مخالف مشروطه به نجف ارسال می‌شد، نائینی تصمیم به تألیف رساله تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله به عنوان نیاز فوری در دفاع از مشروطه و در واقع در جهت حفظ بیضه اسلام گرفت. زمانی که نائینی تصمیم گرفت کتابی در باره حکومت مشروطه بنویسد حکومت استبدادی محمدعلی شاه هنوز به سر قدرت بود و مبارزات قلمی بر ضد یک رژیم نو به اوج خود رسیده بود. علمای ضد مشروطه - که نائینی آنان را شعبه استبداد دینی می‌نامد - پی‌درپی اعلامیه‌ها و رساله‌هایی بر ضد مشروطه نزد رهبران مذهبی نجف می‌فرستادند. بنابراین نائینی احساس می‌کرد که یک نیاز فوری به نوشتن کتابی در دفاع از مشروطه لکن به زبان قابل فهم، می‌باشد. از این رو نائینی با استناد به همان مأخذ و دلیل‌های استبدادگران که پیرامون حفظ بیضه اسلام دور می‌زد دست به نوشتن کتاب خود زد. این کتاب یعنی تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله در سال ۱۳۲۷ تقریباً ده ماه پس از الغای موقت مشروطیت و بستن مجلس (در ۲۳ جمادی الاولی ۱۳۲۶) و چهار ماه پیش از فتح تهران و بازگشت مشروطه (در ۲۶ جمادی الاولی ۱۳۲۷) نوشته شد (Farati, 1996: 213-214).

با اینکه مشروطه و مبانی فکری آن پدیده‌ای غربی بود، اما هنر نائینی آن بود که استادانه آن دیدگاه‌ها را بر پایه فقه و اصول شیعه استوار کرد (Haeri, 2002: 55).

روحانیت شیعه همواره در جهت اجرای احکام اسلامی و نفی استبداد حاکمان، تلاش‌های زیادی نمودند اما وجود حکومت‌های جبار و عدم وجود اثری زیربنایی از اصول شرع مقدس اسلام و مرتبط با سیاست که باعث آگاهی بخشی به قاطبه مردم شود، کار مبارزه با مستبدان را برای روحانیت سخت کرده بود. نائینی با نگارش تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله تفسیری جدید از حکومتداری و انطباق با اسلام، به تبیین استبداد

پرداخت که این اثر، مستندی قوی در دست علما و روحانیت حتی برای زمان‌های بعد از نائینی به شمار می‌رود. روحانیانی مانند طالقانی که اندیشه پویای خود را در اثر مشهور نائینی دیده و آن را الگوی مبارزات سیاسی خود در برابر حکام مستبد قرار می‌دهند. به نظر می‌آید کتاب تنبیه‌الامه برای طالقانی الگویی جهت تفکر بر اساس و مقیاس زمان باشد. آیت‌الله طالقانی در تدوین اندیشه‌هایش معتقد به روح زمانه و اقتضای آن در تفسیر و شرح نظریه است و نائینی در نگاه او در این زمینه با نگارش کتاب فوق پیشرو و مقدم بر اوست، به این معنی که نائینی مشروطه را به عنوان حقیقت زمانه‌اش پذیرفته و با دیدی عقلایی آن را ریشه‌شناسی کرده و منطبق بر شرع دانسته و به دفاع از آن پرداخته است. بینش نائینی در انقلاب مشروطه مورد تأیید طالقانی است نه تنها برای آن زمان، بلکه آن را قابل تسری به زمان خود، یعنی تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، نیز می‌داند. آیت‌الله طالقانی روحانی اندیشمند که اندیشه پویای خود را بر تأکید به قرآن و احکام اسلامی و ارائه تفسیر جدیدی از آن دو برای استفاده زمان حال مبتنی کرده‌است. او همچنین ناقد استبداد و مخالف سکوت در برابر مستبدان است. به رأی مردم احترام می‌گذارد و بر وجود شورا در همه امور تأکید می‌کند. کتاب نائینی نیز همین خصوصیت‌های اندیشمندانه را در خود جای داده است. نائینی با تبیین استبداد و با تفسیر نوین از احکام اسلامی و ارائه شواهدی از قرآن و روایات متعدد، خلاف شرع نبودن مشروطه را در قالب رساله‌ای جهت آگاهی مردم زمان خود به نگارش درآورد. این تفسیر جدید از شیوه حکومت، و انطباق آن با اسلام، در نوع خود بی نظیر بود و برای نخستین بار، در عصر جدید و در دنیای تشیع مطرح گردید که تفسیری به مقتضای زمان بود. (Khosravizadrh & Sohrabi, 2010: 164)

ضرورت وجود حکومت در جامعه

علامه نائینی در ضرورت قیام حکومت به نوع مردم یا وجود حکومت بین مردم در هر شرایطی می‌نویسد: همه امت‌های مسلمان و تمام عقلای جهان بر این نکته هم نظرند که پایداری نظام جهان و زندگی بشر وابسته به حکومت و سیاست است یعنی برای هر جامعه‌ای، وجود حاکم، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است، خواه سلطان شخص باشد یا شورایی جامعه را رهبری کنند، خواه این سلطان یا هیئت، مستحق رهبری باشند یا حکومت را عصب کرده باشند، خواه برای تصاحب حکومت از قوه قهریه (زور) استفاده کرده باشند یا از نیاکان به ارث رسیده یا با انتخاب مردم حاکم شده‌اند. او همچنین حفظ شرف و استقلال دینی یا وطنی را منوط به داشتن حکومتی از خود مردم می‌داند و گرنه ناموس اعظم دین و مذهب و شرف و استقلال کشور از بین می‌رود حتی اگر مملکت در بالاترین درجه ثروت و آبادانی باشد. از این جهت است که در دین مطهر اسلام، حفظ نظام اسلامی را از مهمترین وظایف حکومت اسلامی و مسئولیت امامت می‌دانند. همه جهات در مورد لزوم نظام جهان به اصل حکومتداری و وابستگی حفظ شرف و هویت اقوام به حکومت‌هایی از نوع خودشان به دو اصل زیر منتهی می‌شود: اول حفظ نظم داخلی مملکت، تربیت مردم و احقاق حقوق آن‌ها و جلوگیری از تجاوز و تجاوز آحاد ملت از وظایف خود پیرامون مصالح داخلی کشور، دوم محافظت از کشور در برابر دخالت بیگانگان، آمادگی دفاعی و افزایش توان نظامی و غیره که این معنی در زبان شرع مقدس، حفظ نظام اسلامی و در زبان سایر ملت‌ها حفظ وطن قلمداد می‌شود. چگونگی اجرای حکومت توسط سلطان بر اساس نحوه دستیابی به قدرت به دو صورت تملیکیه و ولایتیه بوده و حالت سومی وجود ندارد.

بدان که این معنی، نزد جمیع امم مسلم و تمام عقلاء عالم بر آن متفقند که چنانچه استقامت نظام عالم و تعیش نوع بشر، متوقف به سلطنت و سیاستی است، خواه قائم به شخص واحد باشد یا به هیئت جمعی، و چه آنکه تصدی آن به حق باشد یا اغتصاب، به قهر باشد یا به وراثت یا به انتخاب. همین طور بالضروره معلوم است که حفظ شرف و استقلال و هویت هر قومی هم چه آنکه راجع به امتیازات دینی باشد یا وطنیه، منوط به قیام امارتشان است به نوع خودشان، و آلا جهات امتیازیه و ناموس اعظم دین و مذهب و شرف استقلال وطن و قومیتشان به کلی نیست و نابود خواهد بود، هر چند به اعلی مدارج ثروت و مکننت و آبادانی و ترقی مملکت نائل شوند. از این جهت است که در شریعت مطهره، حفظ بیضه اسلام را از اهم جمیع تکالیف و سلطنت اسلامی را از وظائف و شئون امامت مقرر فرموده‌اند و واضح است که تمام جهات راجعه به توقف نظام عالم به اصل سلطنت و توقف حفظ شرف و قومیت هر قومی به امارت نوع خودشان، منتهی به دو اصل است: اول: حفظ نظامات داخلی مملکت و تربیت نوع اهالی و رسانیدن هر ذی حقی به حق خود و منع از تعدی و تجاوز آحاد ملت بَعْضُهُمْ عَلٰی بَعْضٍ اِلٰی غَیْرِ ذٰلِكَ از وظایف نوعیه راجعه به مصالح داخلی مملکت و ملت. دوم: تحفظ از مداخله اجانب و تحذر از حیل معموله در این باب و تهیه قوه دفاعیه و استعدادات حربیه و غیر ذلک و این معنی را در لسان متشرعین، حفظ بیضه اسلام و سایر ملل حفظ وطنش خوانند. و احکامی که در شریعت مطهره برای اقامه این دو وظیفه مقرر است احکام سیاسی و تمدنی و جزء دوم از حکمت عملیه‌اش دانند. و کیفیت استیلاء و تصرف سلطان در مملکت به اعتبار انحصار آن در تملیکیه یا ولایتیه بودن و شق ثالث نداشتن، بر یکی از دو وجه متصور تواند بود (Naini, 2003: 39-40).

سلطنت تملیکیه و سلطنت ولایتیه

از نظر نائینی سلطنت بر دو قسم است: یکی تملیکیه و دیگری ولایتیه، سلطنت تملیکیه نوعی از حکومت کردن است که در آن شخص سلطان مانند مالکیت شخصی افراد نسبت به اموال خود، مملکت را ملک شخصی خود دانسته و با آن بطور دلخواه معامله می‌کند. مملکت را جزئی از اموال خود و اهل مملکت را مانند برده و کنیز یا نوکران و چهارپایان، برای کامجویی از آن‌ها به تسخیر درآورده است. هر فردی که با اهداف سلطان همراه و سزاوار بود و با از خودگذشتگی، خود را فدای سلطان کرد، به او نزدیک شده و از مقربان دربار می‌شود و هر فردی را مخالف و ناسازگار با اهداف سلطان یافتند از مملکت اخراج نمایند و یا وی را نابود یا اعدام کرده و تکه‌تکه به خورد سگان دهند و یا گرگان خون‌آشام را به ریختن خونش برانگیخته و اموالش را به غنیمت و غارت برند. در این شکل از حاکمیت، سلطان هر مالی که از صاحبش می‌خواهد چون خود را صاحب مال و جان مردم می‌داند باید بدون چون‌وچرا بپردازد و یا به چپاولچیان اطراف ببخشد. هر حقی را می‌خواهد می‌تواند پایمال کند و در تمام کشور در تصرف همه اموال مردم کاملاً مختار است. پس از دریافت مالیات از مردم در هر جای شخصی که مصلحت می‌داند مصرف کند. تلاش سلطان در نظم و حفظ مملکت مانند مالکین نسبت به مزارع‌شان بستگی به میل شخصی وی دارد چنانچه اگر می‌خواهد از آن نگهداری کند و یا چنانچه بواسطه تملق دیگران به آن‌ها می‌بخشد و یا برای تهیه اسباب خوشگذرانی بخشی از مملکت را بفروشد یا در رهن بگذارد. حتی دست‌درازی به ناموس مردم را اگر بخواهد مجاز کرده و بی‌ناموسی خود را آشکار می‌سازد و دوباره خود را با مقدس‌بازی و راه‌های نمایشی اتصال به صفات خداوند، تطهیر کرده و یارانش نیز همراهی نمایند. تمام قدرت مملکت را قوای زور، غلبه، شهوت و غضب دانسته و بر این شیوه آن‌ها را سامان می‌دهد. چون این قسم از حکومتداری از نظر مالکیت و تصرف مردم در املاک شخصی خود، به میل شخصی و اراده سلطان است، آن را تملیکیه می‌گویند. صاحب چنین سلطنتی را حاکم مطلق، حاکم به دستور، صاحب اختیار و ستمکار زورگو می‌نامند.

اول سلطنت تملیکیه مانند آحاد مالکین نسبت به اموال شخصیه خود با مملکت و اهلیش معامله فرماید، مملکت را بما فی‌ها مال خود انگارد و اهلیش را مانند عبید و اِماء، بلکه اغنام و احشام، برای مُرادات و درک شهواتش مسخر و مخلوق پندارد، هر که را به این غرض وافی و در مقام تحصیلش فانی دید، مقربش کند و هر که را منافی یافت، از مملکت که ملک شخصی خودش پنداشته، تبعیدش نماید و یا اعدام و قطعه قطعه به خورد سگانش دهد و یا گرگان خونخواره را به ریختن خونش تهریش و به نهب و غارت اموالش، وادارشان نماید و هر مالی را که خواهد، از صاحبش انتزاع و یا به چپاولچیان اطرافیش بخشد و هر حقی را که خواهد، احقاق و اگر خواهد، پایمالش کند و در تمام مملکت به هر تصرفی مختار و خراج را هم از قبیل مال‌الاجاره و حق‌الارض ملک شخصی خود استیفاء و در مصالح و اغراض شخصیه خود مصروف دارد، و اهتمامش در نظم و حفظ مملکت مثل سایر مالکین نسبت به مزارع و مستغلاتشان، منوط به اراده و میل خودش باشد، اگر خواهد نگهداری و اگر خواهد به اندک چاپلوسی به حریف بخشد و یا برای تهیه مصارف اسفار لهویه و خوشگذرانی بفروشد و یا رهن گذارد و حتی دست‌درازی به ناموس را هم اگر خواهد، ترخیص و بی‌ناموسی خود را برملاء سازد و باز هم با قدسیت و نحوها از صفات احدیت - عز اسمه - خود را تقدیس نماید و اعوانش مساعدتش کنند تمام قوای مملکت را قوای قهر و استیلاء و شهوت و غضبش داند و بر طبق آن برانگیزاند (لا یَسْتَلُّ عَمَّا یَفْعَلُ وَ هُمْ یَسْتَلُونُ). و این قسم از سلطنت را چون دل‌بخوانانه و از باب تصرف آحاد مالکین در املاک شخصی خود و بر طبق اراده و میل شخصی سلطان است، لهذا تملیکیه و استبدادیه گویند و هم استبدادیه و اعتسافیه و تسلطیه و تحکیمیه هم خوانند و جهت تسمیه و مناسبت اسماء مذکورهم با مسمی ظاهر است و صاحب این چنین سلطنت را حاکم مطلق و حاکم به امر و مالک رقاب و ظالم قهار و امثال ذلک نامند (Naini, 2003: 41-42)

ملتی را که گرفتار چنین اسارتی باشند اسیران، ذلیلان و بندگان می‌گویند که حالشان حال صغیران و یتیمان است. حیات و هستی خود را فقط برای رفع نیاز دیگران گذرانده و هیچ استقلالی از خود ندارند. لذا چنین ملتی که اینگونه مظلوم بوده و از حقوق خود آگاهی نداشته و به نفس خود ظلم می‌کنند، به جامعه گیاهی تشبیه می‌شوند. مراتب و درجات این نوع حاکمیت بر اساس اختلاف ملکات نفسانی، و عقل و درک خود سلاطین و یارانشان با اختلاف درک و دانایی و نادانی مردم به وظایف حاکم و حقوق خود و مراتب ربانی یا مشرک بودنشان در آنچه که می‌خواهد انجام می‌دهد و هر جور می‌خواهد حکومت می‌کند و عدم پاسخگویی در برابر آنچه انجام می‌دهد و صاحب اختیار همه چیز و غیر آن از اسامی و صفات خداوند گرفته تا ذات پروردگار و بالاترین مراتب آن یعنی ادعای خدایی سلطان مختلف است و تا هر کجا که دانایان مملکت از اطاعت آن‌ها خودداری کنند تا همان حد ستم کرده و گرنه تا آخرین درجه هم مانند فرعونیان اقدام خواهند نمود و بر اساس جمله حکیمانه الناس علی دین ملوکهم (مردم بر دین پادشاهان خود هستند) تعامل اهل مملکت با زبردستان خود در گروه‌های مختلف همان تعامل قهری و متصرفانه سلطان با همه مردم است. اساس این دودمان ناپاک یعنی استبداد، فقط ناآگاهی مردم به وظایف حکومت و حقوق خود می‌باشد که با عدم احساس مسئولیت و عدم مراقبت مردم، موجب ارتکاب نافرمانی و سرکشی حاکمان شده‌است. قسم دوم از حکومتداری یا سلطنت،

سلطنت ولایتیه است. در این نوع حاکمیت، موضوع مالکیت و قوه قهریه یا زور اصلاً مطرح نیست. هر آنچه سلطان می‌خواهد انجام دهد یا هر جور خواست، حکومت می‌کند، موضوعیت ندارند. پایه حکومت بر مبنای وظایف و مصالح عمومی جامعه است که سلطان باید انجام دهد، دایره اختیار سلطان به اندازه‌های محدود و تصرفش از آن حد نباید تجاوز نماید و به نحوه حکومتداری پایبند و مشروط باشد.

ملتی را که گرفتار چنین اسارت و مقهور به این ذلت باشند اَسْرَاء و اَدْلَاء و اَرِقَاء گویند، و هم به ملاحظه آنکه حالشان حال ایام و صغاری است، بی‌خبر از دارایی‌های مغضوبه خود، لهذا مستصغرین که به معنی صغار و ایام شمرده شدگان است، هم خوانند و بلکه به مناسبت آنکه حظاً این ملت مسخره و فانیه در ارادات سلطانانشان، از حیات و هستی خود از قبیل بهره و حظاً نباتات است که فقط برای قضای حاجت دیگران مخلوق و حظاً استقلالی از وجود خود ندارند، لهذا این چنین ملت مظلومه جاهله به حقوق و ظالمه به نفس خود را مُسْتَنْبِتین که به معنی گیاه‌های صحرائی شناخته شدگان است هم خوانند. (Naini, 2003: 42)

درجات تحکیمه این قسم از سلطنت به اعتبار اختلاف ملکات نفسانیه، و عقول و ادراکات سلاطین و اعوانشان، و اختلاف ادراکات و علم و جهل اهل مملکت به وظایف سلطنت و حقوق خود، و درجات موحد یا مشرک بودنشان - در فاعلیت ما یشاء و حاکمیت ما یرید و عدم مسئولیت عمّا یفعل و مالکیت رقاب الی غیر ذلک از اسماء و صفات خاصه الهیه، و بلکه ذات احدیث تعالی شانه-مختلف و آخرین درجه آن ادعای الوهیت است و تا هر درجه که قوه علمیه اهل مملکت از تمکین آن استنکاف کند، به همان حد واقف و آلا به آخرین درجه هم-چنانچه از فراغنه سابقین به ظهور پیوست-منتهی خواهد بود و به مقتضای النَّاسُ عَلٰی دینِ مُلُوکِهِمْ معامله نوع اهل مملکت هم با زیردستان خود بِطَبَقَاتِهِمْ، همان معامله اعتسافیه سلطان است با همه. و اصل این شجره خبیثه فقط همان بی علمی ملت است به وظایف سلطنت و حقوق مشترکه نوعیه و قوام آن به عدم مسئولیت در ارتکابات و محاسبه و مراقبه در میانه نبودن است. دوم سلطنت ولایتیه: آنکه مقام مالکیت و قاهریت و فاعلیت ما یشاء و حاکمیت ما یرید اصلاً در بین نباشد. اساس سلطنت فقط بر اقامه همان وظایف و مصالح نوعیه متوقفه بر وجود سلطنت مبتنی و استیلای سلطان به همان اندازه محدود و تصرفش به عدم تجاوز از آن حد، مقید و مشروط باشد (Naini, 2003: 43).

نظارت بیرونی جایگزین عصمت

از آنجایی که به امام معصوم دسترسی وجود ندارد، نمی‌توان شخص سلطان را با وجود دارا بودن سایر کمالات شبیه انوشیروان و بوذرجمهر، دارای مقام عصمت دانست. لذا از نظارت بیرونی بجای قوه عصمت استفاده می‌شود که همان نمایندگان مردم و ناظران انتخابی ملت است و وظیفه مراقبت و محاسبه و پاسخگویی را به عهده دارند، بعلاوه مشارکت مردم در حکومت و برابری با شخص سلطان و ممانعت از خودخواهی و سوءاستفاده متصدیان دولت در بودجه مملکت و آزادی ملت در اعتراضات و غیر آن شایسته مردم است. نائینی نظارت بیرونی را که جایگزین قوه عاصمه عصمت امامان است، مشتمل بر دو امر می‌داند: اول تدوین قانون اساسی، دوم تشکیل مجلس شورای ملی. او تدوین قانون اساسی را شامل نوشتن یک دستورالعمل یا قانون می‌داند که محدودیت حاکم و جدا کردن مصالح مربوط به دولت یا اختیارات دولتی با آنچه حق دخالت در آن را ندارد، کیفیت انجام وظایف دولت، درجه غلبه حاکم، درجه آزادی ملت، مشخص کردن و تضمین کلیه حقوق طبقات مردم بر اساس اقتضائات مذهب رسمی آنان، برکناری همیشگی و سایر عذاب‌های مرتبط با خیانت و خروج از وظایف مراقبتی و امانتداری را در بر می‌گیرد. لذا اجرای چنین دستوری در مسائل سیاسی و نظم عمومی مملکت مانند رساله عملی تقلیدی در زمینه عبادات و معاملات و مانند آن‌ها ضرورت داشت و پایه حفظ محدودیت‌های قانونی، رعایت قانون و عدم سرپیچی از آن است بنابراین آن را نظامنامه یا قانون اساسی می‌دانند. درستی و مشروعیت این قانون اساسی بعد از اینکه همه موارد مربوط به محدودیت حکومت و کوشش برای تدوین همه مصالح لازم برای امور مملکت را شامل گردید، بجز عدم مخالفت فصول آن با شرع مقدس اسلام، هیچ شرط دیگری برای صحت آن معتبر نخواهد بود.

و با دسترسی نبودن به آن دامان مبارک اگر چه به ندرت تواند شد که شخص سلطان هم خودش مانند انوشیروان مستجمع کمالات و هم از امثال بوذرجمهر قوه علمیه و هیئت مسدده و رادعه نظاری انتخاب نموده، بر خود گمارد و اساس مراقبه و محاسبه و مسئولیت را بر پای دارد، لکن گذشته از آنکه باز هم به مشارکت و مساوات ملت با سلطان و سد ابواب استیثارات در مالیه و غیرها و همچنین به آزادی ملت در اعتراضات و غیرها غیر وافی و از مقوله تفضل است نه از باب استحقاق، علاوه بر همه این‌ها مصادقش منحصر و نایاب‌تر از عنقاء و از کبریت احمراند، و رسمیت و اطرادش هم از تمتعات است. و غایت آنچه به حسب قوه بشریه جامع این جهات و اقامه‌اش با اطراد و رسمیت به جای آن قوه عاصمه عصمت و حتی با مغضوبیت مقام هم ممکن و مجازی از آن حقیقت و سایه و صورتی از آن معنی و قامت تواند بود، موقوف بر دو امر است:

۱- تدوین قانون اساسی: مرتب داشتن دستوری که به تحدید مذکور و تمیز مصالح نوعیه لازمه‌الاقامه از آنچه در آن حق مداخله و تعرض نیست، کاملاً وافی و کیفیت اقامه آن وظایف و درجه استیلای سلطان و آزادی ملت و تشخیص کلیه حقوق طبقات اهل مملکت را موافق

مقتضیات مذهب به طور رسمیت متضمن، و خروج از وظیفه نگرهبانی و امانت داری به هر یک از طرفین افراط و تفریط چون خیانت به نوع است مانند خیانت در سایر امانات رسماً موجب انزال ابدی و سایر عقوبات مرتبه بر خیانت باشد و چون دستور مذکور در ابواب سیاسیه و نظامات نوعیه به منزله رسائل عملیه تقلیدیه در ابواب عبادات و معاملات و نحو هما و اساس حفظ محدودیت مبتنی بر عدم تخطی از آن است، لہذا نظامنامه و قانون اساسی اش خوانند و در صحت و مشروعیت آن، بعد از اشمال بر تمام جهات راجعه به تحدید مذکور و استقصاء جمیع مصالح لازمه نوعیه، جز عدم مخالفت فصولش با قوانین شرعیه، شرط دیگری معتبر نخواهد بود. (Naini, 2003: 46-48) نائینی تدوین قانون را به دست غیر مجتهد بدعت نمی‌داند (Rezapoor, 2001: 15).

نائینی در ضرورت تشکیل مجلس شورای ملی می‌نویسد: نگهداری، محاسبه و پاسخگویی کامل، وابسته به انتخاب نمایندگان مردم و ناظران نظارتی از افراد عاقل، دانایان کشور و خیرخواهان ملت است که به حقوق مشترک بین الملل و مسائل سیاسی روز آگاه باشند. لذا برای محاسبه و مراقبت و نظارت در انجام وظایف عمومی کشور و ممانعت از هر گونه تجاوز و کوتاهی، نمایندگان ملت بعنوان قدرت علمی مملکت در یک مجمع رسمی بنام مجلس شورای ملی انتخاب می‌شوند. این مراقبت، محاسبه و مسئولیت کامل، زمانی محقق شده و می‌تواند از محدودیت سلطنت محافظت و مانع تبدیل ولایت به مالکیت شود که قاطبه متصدیان اجرایی دولت یا همان قوه اجرایی کشور، تحت نظارت هیئت مبعوثان ملت یا مجلس شورای ملی باشند و آن‌ها خود نیز تحت مراقبت و نظارت مردم باشند. سستی در هر یک از این دو مسئولیت، باعث از بین رفتن تحدید سلطنت و تبدیل حقیقت ولایت و امانت به استبداد و مالکیت متصدیان خواهد شد.

۲- تشکیل مجلس شورای ملی: استوار داشتن اساس مراقبه و محاسبه و مسئولیت کامله به گماشتن هیئت مسدده و رادعه نظاری از عقلا و دانایان مملکت و خیرخواهان ملت که به حقوق مشترک بین الملل هم خبیر و به وظایف و مقتضیات سیاسیه عصر هم آگاه باشند، برای محاسبه و مراقبه و نظارت در اقامه وظایف لازمه نوعیه و جلوگیری از هر گونه تعدی و تفریط، و مبعوثان ملت و قوه علمیه مملکت عبارت از آنان و مجلس شورای ملی، مجمع رسمی ایشان است. و محاسبه و مسئولیت کامله در صورتی متحقق و حافظ محدودیت و مانع از تبدل ولایت به مالکیت تواند بود که قاطبه متصدیان که قوه اجرائیه‌اند در تحت نظارت و مسؤل هیئت مبعوثان، و آنان هم در تحت مراقبه و مسؤل آحاد ملت باشند، و فتور در هر یک از این دو مسئولیت، موجب بطلان محدودیت و تبدل حقیقت ولایت و امانت به همان تحکم و استبداد متصدیان خواهد بود در صورت انتفاء مسئولیت اولی، و یا به تحکم و استبداد هیئت مبعوثان در صورت انتفاء مسئولیت ثانیه (Naini, 2003: 48). از نظر نائینی لازم است قانون اساسی تدوین و تنظیم شود تا ناظر بر اعمال حکومت باشد. وجود مجلس نیز برای آنکه این نظارت و هدایت قانونی در قبال حکومت را امکان پذیر کند، ضرورت می‌یابد. لذا وی معتقد است نه مجلس، نه قانون اساسی و نه حتی حکومت متکی به قانون مشروطه فی نفسه واجب نیستند و آنچه که واجب است صرفاً حفظ بیضه اسلام است (Aghdasi, 2011: 43).

نائینی علاوه بر محدودیت حکومت و شورایی بودن آن، بر دو اصل اساسی دیگر یعنی آزادی و مساوات تأکید می‌ورزد و حفظ حکومت مبتنی بر مشورت و قانون اساسی را به این دو اصل مبتنی می‌داند، امام مقصود وی از آزادی، آزادی از عبودیت پادشاهان و قدرتمندان خودسر است، نه آزادی از حدود و مقررات دین، و مراد وی از مساوات، یکسان بودن مسلمانان و کافران در احکام و حدود نیست زیرا این معنا نه تنها مخالف با اسلام، بلکه با نظام اجتماعی بشر ناسازگار است چون افراد و طبقات بشر از جهت عجز و قدرت و حدود تکالیف مختلفند. لذا مقصود از مساوات این است که احکام و قوانین نسبت به مصادیق هر موضوع به تساوی اجرا شود (Rezai & Tarafdari, 2013: 207).

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

در زمینه حکمرانی اسلامی تا زمان آیت‌الله نائینی، منبع معتبر و مدونی که بتواند حکومت شیعی را بسط و توجیه نماید، در دسترس علاقمندان و سایر مردم آن دوران نبود تا اینکه نائینی با انتشار رساله تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله در قالب دفاع از مشروطه ایرانی، مدلی از حکومتداری یا حکمرانی اسلامی در عصر غیبت امام معصوم را تبیین نمود. این پژوهش نسبت به سایر پژوهش‌های موجود، وجوه کاملی از ابعاد حکمرانی اسلامی مشتمل بر قوانین عرفی استخراج شده از متون دینی توسط نائینی را نشان داده است. علامه نائینی در ضرورت حکومت بین مردم در هر شرایطی می‌نویسد: پایداری نظام جهان و زندگی بشر وابسته به حکومت و سیاست است یعنی برای هر جامعه‌ای، وجود حاکم، یک ضرورت اجتناب ناپذیر است، خواه سلطان شخص باشد یا شورایی جامعه را رهبری کنند، خواه این سلطان یا هیئت، مستحق رهبری باشند یا حکومت را غصب کرده باشند، خواه برای تصاحب حکومت از قوه قهریه استفاده کرده باشند یا از نیاکان به ارث رسیده یا با انتخاب مردم حاکم شده‌اند. نائینی سلطنت را دو قسم تملیکیه و ولایتیه دانسته و برای هر کدام ویژگی‌هایی برمی‌شمارد. وی اساس سلطنت تملیکیه را اسارت و تبعیض دانسته و معتقد است پایه این قسم از سلطنت، مالکیت مطلق سلطان است بطوریکه هر کاری خواست انجام داده و هر جور خواست حکومت می‌کند. مملکت مطیع و تسلیم سلطنت، سلطان صاحب اختیار مردم و ملت تحت ارادات سلطان است، مردمی که نه مشارکتی در حاکمیت

دارند و نه از برابری با سلطان در قدرت و سایر مسائل عمومی مملکت برخوردارند. همه قدرت در امورات گوناگون، اختصاص به شخص سلطان داشته و تمام مسائل اجرایی مملکت وابسته به اراده سلطان است. نائینی اساس سلطنت ولایتیه را آزادی و مساوات دانسته و می‌نویسد: در این قسم از سلطنت، ولایت بر مصالح مملکت، دارای محدودیت بوده و آزادی گردن ملت از اسارت، غلامی، بندگی نحس و لعنتی سلطان مورد تأکید است. مشارکت در امور مملکتی برای مردم فراهم بوده و بین همدیگر و حتی با شخص سلطان در همه امورات عمومی مانند درآمد کشور و غیره برابری برقرار و حق محاسبه و مراقبت ملت و پاسخگویی کارگزاران از نتایج فرعی دو اصل آزادی و برابری است. نائینی معتقد بود از آنجایی که به امام معصوم دسترسی وجود ندارد، لازم است از نظارت بیرونی بجای قوه عصمت استفاده نموده که وظیفه مراقبت، محاسبه و پاسخگویی را به عهده دارد. وی نظارت بیرونی را مشتمل بر دو امر تدوین قانون اساسی و تشکیل مجلس شورای ملی می‌داند و تدوین قانون اساسی را شامل نوشتن یک دستورالعمل یا قانون دانسته که محدودیت حاکم، جدا کردن مصالح مربوط به دولت یا اختیارات دولتی با آنچه حق دخالت در آن را ندارد، کیفیت انجام وظایف دولت، درجه غلبه حاکم، درجه آزادی ملت، مشخص کردن و تضمین کلیه حقوق طبقات مردم بر اساس اقتضائات مذهب رسمی آنان، برکناری همیشگی و سایر عذاب‌های مرتبط با خیانت و خروج از وظایف مراقبتی و امانتداری را در بر می‌گیرد. نائینی در ضرورت تشکیل مجلس شورای ملی می‌نویسد: نگهداری، محاسبه و پاسخگویی کامل، وابسته به انتخاب نمایندگان مردم و ناظرانی از افراد عاقل، دانا، خیرخواهان ملت است که به حقوق مشترک بین‌الملل و مسائل سیاسی روز آگاه باشند.

References

- 1- Abulali Aghdasi, Ali (2011), Sheikh Fazlullah from imagination to the visionless properties, Mazandaran: Haraznews
- 2- Aghagolzadeh, Ferdous (2006), critical discourse analysis, scientific and cultural publications
- 3- Blake Reed and Edwin Harolds (1999), Classification of Concepts in Communication, translated by Masoud Ohadi, Tehran, Soroush Publications
- 4- Emami, Hossein, discourse analysis, www.kiankiani.com , (24/08/2023)
- 5- Enayat, Hamid (1999), Institutions and Political Thoughts in Iran and Islam, Tehran, Rozeneh Publications
- 6- Ezadi Odlo, Azim (2004), a review of constitutional government from Ayatollah Naini's point of view, social sciences, Farhang magazine, number 54
- 7- Fairclough, Norman (2000), Critical Discourse Analysis, Translators Group, Tehran, Center for Media Studies and Research
- 8- Farati, Abdul Wahab (1996), a review of Ayatollah Naini's political thought, Islamic Government Quarterly, first year, number 1
- 9- Haeri, Abdul Hadi (2002), Shiism and constitutionalism in Iran and the role of Iranians living in Iraq, Tehran: Amir Kabir.
- 10- Khosrovizadeh, Sabah and Sohrabi, Samia (2010), Ayatollah Taleghani's view on the place of the book Tanbih al-Uma and Tanziyeh al-Mulleh, Iranian Contemporary History Quarterly, year 14, number 55
- 11- Mirzaei, Jalal (2008), the type of government from the point of view of Allameh Naini, Islamic Research Journal of Shahid Bahonar University of Kerman, 2nd year, 3rd issue
- 12- Motahari, Morteza (1986), an overview of Islamic movements in the last hundred years, Qom, Sadra Publications
- 13- Naini, Mohammad Hossein (1985), Tanbieh al-Uma and Tanzieh al-Mulleh, by the effort of Ayatollah Taleghani, Tehran: Publishing Company
- 14- Naini, Mohammad Hossein (2003), Tanbiyeh al-Uma and Tanziyeh al-Mullah, edited and researched by Seyyed Javad Warai, Qom: Bostan Kitab Institute, 4th edition
- 15- Naini, Mohammad Hossein (1955), Tanbiyeh al-Uma and Tanziyeh al-Mulleh, with an introduction and explanation by Seyyed Mahmoud Taleghani, Tehran, publishing company
- 16- Naini, Nahla (2006), the Charter of Government from Ayatollah Naini's point of view, Political Science, Hozeh Magazine, Volume 23, Number 137
- 17- Nouri, Seyyed Masoud (2003), Shia political philosophy in the thought of Mirzai Naini, the monthly book of social sciences, Aban and Azar
- 18- Rezaei Hosseinabadi, Jamal and Tadari, Ali Mohammad (2013), Rereading the political and jurisprudential thoughts of Sheikh Fazlollah Noori and Allameh Mohammad Hossein Naini about the constitutional system, Azad Karaj University Political Science Journal, year 9, number 22
- 19- Rezapour, Hossein (2001), The Basics of Allameh Naini's Political Thought, Andisheh Reflection Magazine, number 17
- 20- Safavi, Koresh (2003), applied semantics, Tehran, Hamshahri Publications

- 21- Shiroudi, Morteza (2013), Ayatollah Naini and the identification of natives with modern political concepts, Scientific Research Quarterly of Shia Studies, year 11, number 44
- 22- Van Dyke, Theon. E (1999), Discourse analysis: its cultivation and application in the news structure, translator: Mohammadreza Hassanzadeh, Tehran, research of the political deputy of the Islamic Republic of Iran Broadcasting and Broadcasting.
- 23- Van Dyke, Theon. E (2003), Studies in Discourse Analysis: From Text Order to Critical Exploration Discourse, Translators Group, Tehran, Center for Media Studies and Research

